

Dr Małgorzata Szeroczyńska

Prokuratura Rejonowa w Żyrardowie, Polska

ORCID 0000-0003-1760-6773

malgorzata.szeroczyńska@pamietaj.org

Udział niepoczytalnego podejrzanego w postępowaniu sądowym w przedmiocie stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym

The participation of the insane suspect in the court proceedings regarding the precautionary measure in the form of a stay in a psychiatric institution

Abstract: This paper presents regulations concerning the issue of whether and when the insane suspect is obliged to participate in proceedings concerning the application and extension of a precautionary measure in the form of a stay in a psychiatric institution. Regarding the procedure related to the application of this measure, the studied question is whether the presence of an insane suspect is in fact always obligatory if psychiatrists have stated that he cannot take part in the court activities or that his participation in these activities is inadvisable for his health. As for the enforcement proceedings, the main issue analyzed in this paper is whether the presence of the person against whom such a measure is applied should be always obligatory or should it depend solely on her will.

Keywords: insanity, a precautionary measure in the form of a stay in a psychiatric institution, participation in proceedings, presence at a hearing, incapacity to participate in court activities.

Abstrakt: Tekst prezentuje regulacje dotyczące kwestii, czy i kiedy podejrzany jest zobligowany do uczestniczenia w postępowaniach w przedmiocie zastosowania i przedłużania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym. Jeśli chodzi o postępowanie w przedmiocie zastosowania tego środka, to w szczególności rozważane jest zagadnienie, czy obecność podejrzanego pozostaje zawsze faktycznie obowiązkowa, jeśli biegli psychiatrzy stwierdzili w opinii, iż nie może on brać udziału w czynnościach lub, że jego udział w czynnościach jest niewskazany. Odnosnie zaś do postępowania wykonawczego, to postawione zostało pytanie, czy obecność osoby, wobec której stosowany jest taki środek, winna być obligatoryjna czy zależeć wyłącznie od jej woli.

Słowa klucze: niepoczytalność, środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, udział w posiedzeniu, obecność na rozprawie, niezdolność do udziału w czynnościach.

1. Wprowadzenie

Jeśli na etapie postępowania przygotowawczego zostanie ustalone, iż podejrzany był niepoczytalny w momencie zarzucanych mu czynów i nadal istnieje zagrożenie z powodu jego choroby psychicznej lub niepełnosprawności intelektualnej, że ponownie się takiego czynu dopuści, prokurator kieruje do sądu wniosek o umorzenie wobec niego postępowania i zastosowanie sugerowanych przez biegłych środków zabezpieczających (art. 324 § 1 k.p.k.¹). Jednocześnie pobyt w zakładzie psychiatrycznym może być orzeczony wyłącznie, aby zapobiec ponownemu popełnieniu przez tę osobę w związku z jej chorobą psychiczną lub niepełnosprawnością intelektualną czynu o znacznej szkodliwości społecznej (art. 93b § 1 k.k.², art. 93g § 1 k.k.).

Wszystkie środki zabezpieczające orzekane są przez sąd karny właściwy dla rozpoznania sprawy o czyn popełniony przez niepoczytalnego sprawcę. Postępowanie to jednak zawiera pewne odrębności w porównaniu z postępowaniem toczącym się wobec oskarżonego, który dopuścił się zarzucanego mu czynu, będąc poczytalnym (np. sąd orzeka zawsze w składzie jednoosobowym³

¹ Ustawa – Kodeks postępowania karnego z 6 czerwca 1997 r., t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375 ze zm.

² Ustawa – Kodeks karny z 6 czerwca 1997 r., t.j. Dz.U. 2022, poz. 1138 ze zm.

³ K. Eichstaedt, *Środek zabezpieczający w postaci pobytu w szpitalu psychiatrycznym, wątpliwości związane z orzekaniem*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 12, s. 86.

i wydaje decyzję kończącą w formie postanowienia, nawet jeśli przeprowadził rozprawę zgodnie z art. 324 § 3 k.p.k., a postępowanie toczy się zawsze z wyłączeniem jawności zgodnie z art. 359 pkt. 2 k.p.k.).

Zdarzają się również sytuacje, że niepoczytalność oskarżonego i przesłanki do zastosowania wobec niego środków zabezpieczających zostaną stwierdzone dopiero na etapie postępowania sądowego toczącego się w wyniku skierowania przez prokuratora aktu oskarżenia. Wtedy sąd kontynuuje postępowanie w dotychczasowym trybie i składzie, następnie jednak postępowanie umarza i decyduje o zastosowaniu odpowiednich środków zabezpieczających.

Czasu stosowania środka zabezpieczającego, w tym długości pobytu w zakładzie psychiatrycznym, nie określa się z góry (art. 93d § 1 k.k.). Nie oznacza to absolutnie, że środki zabezpieczające stosowane są z zasady dożywotnio. Stosowane są one jedynie tak długo, jak długo istnieje taka konieczność związana ze stanem zdrowia niepoczytalnego sprawcy, gdyż jak stanowi art. 93b § 2 k.k., sąd uchyla środek zabezpieczający, gdy dalsze jego stosowanie nie jest już konieczne⁴. Jeśli chodzi o środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, wprowadzono obowiązek weryfikacji istnienia tej konieczności nie rzadziej niż co sześć miesięcy (art. 204 § 1 k.k.w.⁵). Natomiast w odniesieniu do pozostałych środków zasadność ich dalszego stosowania podlega ocenie nie rzadziej niż co dwanaście miesięcy (art. 204 § 4 k.k.w.), chyba że do sądu wpłynie opinia biegłych wskazująca na brak dalszej konieczności stosowania danego środka, wtedy sąd ma tę sprawę rozpoznać bezzwłocznie (art. 204 § 1 k.k.w.).

Poniżej omówione zostaną najpierw specyficzne regulacje odnoszące się do udziału podejrzanego/oskarżonego w postępowaniu o zastosowanie środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym w zależności od tego, czy postępowanie sądowe zostało zainicjowane wniesieniem aktu oskarżenia, czy wnioskiem o umorzenie i zastosowanie środka zabezpieczającego, a w tym drugim przypadku – czy sprawa rozpatrywana jest na rozprawie czy na posiedzeniu, tym bardziej, że ostatnie liczne nowelizacje k.p.k. wprowadziły w tym zakresie istotne, choć często niespójne zmiany, które stara się ujednolicić w orzecznictwie TK. Następnie zostanie zaprezentowana kwestia udziału osoby, wobec której taki środek jest stosowany, w posiedzeniach w przedmiocie jego przedłużenia. To zagadnienie również niedawno stało się przedmiotem rozstrzygnięcia TK.

⁴ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, LEX.

⁵ Ustawa – Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., t.j. Dz.U. 2021, poz. 53 ze zm.

2. Postępowanie w przedmiocie zastosowania środka w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym

Postępowanie przygotowawcze wobec sprawcy niepoczytalnego może zakończyć się umorzeniem przez prokuratora, jeśli biegli:

1. Stwierdzą, iż co prawda podejrzany wymaga leczenia, ale nie istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że dopuści się on w przyszłości czynu zabronionego w związku ze swoją chorobą psychiczną lub niepełnosprawnością intelektualną;
2. Uznają, że na obecnym etapie podejrzany nie wymaga stosowania środków zabezpieczających, gdyż np. sam dobrowolnie poddał się leczeniu, nawet jeśli jego choroba psychiczna lub niepełnosprawność intelektualna mogą stwarzać realne zagrożenie popełnienia przez niego podobnego czynu w przyszłości, o ile terapia nie będzie przez niego kontynuowana;
3. Orzekną, że takie niebezpieczeństwo istnieje obecnie, a jedyną wskazaną formą środka zabezpieczającego jest pobyt w zakładzie psychiatrycznym, natomiast prokurator oceni, że czyn zabroniony, którego się niepoczytalny sprawca dopuścił i co do którego istnieje niebezpieczeństwo, że może się go dopuścić w przyszłości ze względu na swoje zaburzenie, nie jest szkodliwy społecznie w stopniu znacznym (np. niepoczytalny sprawca notorycznych kradzieży sklepowych jest kleptomanem). W takich sytuacjach proces karny kończy się na etapie postępowania przygotowawczego (oczywiście jeśli postanowienie o umorzeniu nie zostanie skutecznie zaskarżone przez strony, czyli pokrzywdzonego lub niepoczytalnego sprawcę czy jego obrońcę albo inne uprawnione podmioty). W pozostałych przypadkach prokurator kieruje do sądu wnioszek w trybie art. 324 § 1 k.p.k. o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających. We wniosku tym prokurator powinien także wskazać, czy domaga się rozpoznania sprawy na rozprawie czy na posiedzeniu⁶.

Zasadą jest rozpatrzenie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających na rozprawie. Rozpatrzenie takiego wniosku może się odbyć na posiedzeniu jedynie, jeśli popełnienie czynu zabronionego przez podejrzanego, jak również jego niepoczytalność w momencie czynu, w świetle zebranego w postępowaniu przygotowawczym materiału nie budzą wątpliwości, a prezes skieruje sprawę na posiedzenie (art.

⁶ K. Postulski, *Kodeks karny...*, s. 82.

354 pkt 2 k.p.k.), przy czym rozwiązanie to powinno być stosowane wyjątkowo i regulacja ta nie może podlegać wykładni rozszerzającej⁷. Posiedzenie takie, jeśli dotyczy środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, odbywa się obligatoryjnie w obecności prokuratora, obrońcy (art. 339 § 5 k.p.k.)⁸ i podejrzanego (art. 354 pkt 2 k.p.k.), przy czym chodzi tu o obecność faktyczną, a nie jedynie powiadomienie o terminie⁹. Tak więc nieobecność prokuratora, obrońcy lub podejrzanego, niezależnie do przyczyny, czyli także nieusprawiedliwiona, powoduje konieczność odroczenia posiedzenia¹⁰. Według SN kategorię brzmienia art. 354 pkt 2 k.p.k., w którym wskazuje się na rozpoznanie sprawy „na posiedzeniu z udziałem prokuratora, obrońcy i podejrzanego” wyklucza możliwość jej rozpoznania w tym trybie pod nieobecność któregokolwiek z wymienionych podmiotów. Rozpoznanie sprawy pod nieobecność podejrzanego stanowi wręcz bezwzględłą przyczynę odwoławczą z art. 439 § 1 pkt 11 k.p.k.¹¹. SN jednoznacznie uznaje, że orzekanie na posiedzeniu o pozbawieniu wolności danej osoby przez umieszczenie jej w zakładzie psychiatrycznym wymaga zapewnienia jej możliwości realnej obrony, w tym przez możliwość wypowiedzenia się przed sądem rozstrzygającym w tej kwestii¹². W przypadku podejrzanego pozbawionego wolności niezbędne jest jego doprowadzenie na posiedzenie¹³.

Obecność podejrzanego na posiedzeniu w przedmiocie wniosku w trybie art. 324 § 1 k.p.k. nie jest obowiązkowa jedynie, jeśli z opinii biegłych wynika, że

⁷ C. Kulesza [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX; R. Stefański, S. Zabłocki, (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX; K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.

⁸ Na marginesie warto wskazać na niespójność przepisów z art. 354 pkt 2 k.p.k. i art. 339 § 5 k.p.k. Pierwszy z nich wymaga bowiem obecności obrońcy i prokuratora na każdym posiedzeniu w przedmiocie orzeczenia środków zabezpieczających, podczas gdy ten drugi – tylko w przypadku orzekania o pobycie w zakładzie psychiatrycznym. Niespójność ta wynika z faktu, że ustawodawca wprowadzając przepisy o ambulatoryjnych środkach zabezpieczających znoveelizował tylko art. 339 § 5 k.p.k., a już nie art. 354 pkt. 2 k.p.k. Szerzej: M. Szeroczyńska, *Racjonalność ustawodawcy a wyrywkowe zmiany przepisów karnych – wybrane przykłady*, „e-Palestra” 2020, s. 257–261.

⁹ Postanowienie SN z 25 maja 2005 r., III KK 90/05, LEX 151688; postanowienie SN z 5 października 2005 r., II KK 139/05, LEX 157553; postanowienie SN z 3 lutego 2021 r., IV K 582/19, LEX 3183273; R. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania...*, LEX.

¹⁰ K. Eichstaedt, *Komentarz...*, LEX; J. Konecki, *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego w postępowaniu karnym*, Difin, Warszawa 2015, s. 187.

¹¹ Postanowienie SN z 5 października 2005 r., II KK 139/05, LEX 157553; postanowienie SN z 3 lutego 2021 r., IV K 582/19.

¹² Postanowienie SN z 3 lutego 2021 r., IV KK 582/19.

¹³ Postanowienie SN z 5 kwietnia 2001 r., IV KKN 652/00, LEX 51426.

jego udział w posiedzeniu jest niewskazany, chyba że sąd uzna go za konieczny (art. 354 pkt 2 k.p.k.)¹⁴. Sformułowanie kodeksowe jest w tym zakresie odmienne niż najczęściej stosowane przez biegłych pojęcie niezdolności do udziału w czynnościach, a tak naprawdę szersze. Oczywiście, żeby obecność podejrzanego na posiedzeniu nie została uznana za obowiązkową, konieczne jest stwierdzenie przez biegłych, że jego choroba psychiczna lub niepełnosprawność intelektualna uniemożliwia mu udział w postępowaniu, w tym składanie racjonalnych wyjaśnień czy też wykonywanie prawa do obrony, tj. np. nie pozwala mu na zrozumienie znaczenia czynności procesowych, ustosunkowanie się do przeprowadzonych dowodów, składanie świadomych oświadczeń woli¹⁵. To jednak nie wystarczy. Nawet jeśli biegli stwierdzą, że podejrzany nie jest zdolny do świadomego udziału w czynnościach procesowych, nie musi to równocześnie oznaczać, że udział w posiedzeniu sądowym będzie dla niego niewskazany. Nie chodzi tu bowiem stricte o brak kompetencji merytorycznych do rozsądnego udziału w posiedzeniu, ale o niebezpieczeństwo pogorszenia się stanu zdrowia podejrzanego w wyniku uczestnictwa w takim posiedzeniu¹⁶.

Wobec powyższego należy przyjąć, że jeśli biegli wskażą, że podejrzany nie jest zdolny do świadomego uczestnictwa w czynnościach, ale nie stwierdzą wprost, iż jego udział w posiedzeniu sądowym jest niewskazany, sąd ma obowiązek zapewnić jego obecność na posiedzeniu, nawet jeśli faktycznie nie rozumie on jego znaczenia i nie będzie w stanie podjąć realnej obrony. Sąd może ewentualnie zażądać od biegłych uzupełnienia opinii w przedmiocie, czy udział w posiedzeniu jest dla podejrzanego wskazany czy nie, mając na uwadze jego stan zdrowia i możliwe jego pogorszenie pod wpływem uczestnictwa w przedmiotowym posiedzeniu¹⁷. Z drugiej strony można ponadto argumentować, że jeśli podejrzany jest według biegłych zdolny do udziału w czynnościach, składania wyjaśnień i oświadczeń woli, ale jego udział w posiedzeniu jest w ich opinii niewskazany, bo niesie ze sobą wysokie ryzyko nawet znacznego pogorszenia jego stanu zdrowia psychicznego, nie stanowi to przesłanki do zaniechania zapewnienia jego obecności na posiedzeniu, gdyż w sposób nieuprawniony ograniczyłoby jego prawo do obrony. Także w sytuacji, gdy reagując na powiadomienie o terminie, które sąd ma zawsze – niezależnie od oceny przez

¹⁴ Postanowienie SN z 15 stycznia 2021 r., II K 317/20, LEX 3112863; postanowienie SN z 3 lutego 2021 r., IV K 582/19; K. Eichstaedt, *Środek zabezpieczający...*, s. 84; J. Konecki, *Niepoczytalny sprawca...*, s. 187.

¹⁵ J. Kosonoga, *Zawieszenie postępowania karnego zagadnienia węzłowe*, [w:] K. Ślebzak (red.), *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. 7, Wolters Kluwer, Warszawa, 2013, s. 199–234; S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, LEX.

¹⁶ J. Konecki, *Niepoczytalny sprawca...*, s. 187.

¹⁷ R. Stefański, S., Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania...*, LEX.

biegłych zdolności podejrzanego do udziału w posiedzeniu – obowiązek wysłać¹⁸, podejrzany stawi się na posiedzenie albo zażąda doprowadzenia na nie, należy mu zapewnić na nim obecność, nawet jeśli biegli wskazali, że jest do tego niezdolny, a jego uczestnictwo niewskazane. Nie można bowiem żadną miarą uznać, bez względu na treść opinii biegłych, że udział w posiedzeniu byłby dla niego niewskazany, jeśli pragnie on na nim być obecny, a więc przynajmniej ma świadomość jego zaistnienia, a najczęściej i wagi. Ryzyko pogorszenia się stanu zdrowia nie może przeważać tutaj nad wolą podejrzanego i jego prawem do samodzielnej obrony.

Z punktu widzenia uprawnień procesowych podejrzanego istotne jest to, że nawet przy stwierdzeniu przez biegłych niezasadności jego udziału w posiedzeniu, ostatecznie o jego obecności decyduje sąd, który mimo takiego brzmienia opinii może zawsze zażądać obecności podejrzanego, a w przypadku podejrzanego pozbawionego wolności – doprowadzić go na to posiedzenie. Tym samym może zrekompensować podejrzanemu brak udziału w czynności ogłoszenia albo zmiany zarzutu, jeśli nie mogła być dokonana przez prokuratora, gdyż zgodnie z opinią biegłych uzyskaną przed tą czynnością podejrzany nie był zdolny do udziału w czynnościach procesowych na etapie postępowania przygotowawczego¹⁹. W sytuacjach, gdy faktycznie nie doszło do ogłoszenia podejrzanemu zarzutów, zapewnienie przez sąd jego obecności na posiedzeniu w przedmiocie umorzenia postępowania i zastosowania wobec niego środków zabezpieczających, nawet jeśli biegli uznają ją za niewskazaną, wydaje się obowiązkowe właśnie z powodów gwarancyjnych. Sąd bowiem, mając, w przeciwieństwie do prokuratora, kodeksowe uprawnienie do wykonywania czynności procesowych z podejrzanym niezdolnym do świadomego w nich udziału, powinien uczynić wszystko, by umożliwić niepoczytalnemu podejrzanemu nabycie wiedzy co do stawianych mu zarzutów, jego obecnej sytuacji procesowej i orzeczenia, które może wobec niego zapaść. Oczywiście, jeśli przyczyny chorobowe nie pozwoliły podejrzanemu zrozumieć przedmiotu i przebiegu posiedzenia czy treści zarzutów, nie będzie stanowiło to przeszkody w orzekaniu, istotne bowiem z procesowego punktu widzenia jest dopełnienie przez sąd formalnych warunków informacyjnych, które w tym wypadku może wypełnić jedynie właśnie poprzez zapewnienie obecności podejrzanego na posiedzeniu.

Udział w postępowaniu sądowym podejrzanego, któremu prokurator nie ogłosił zarzutów, SN uznał za wystarczający z punktu widzenia jego gwarancji

¹⁸ K. Eichstaedt, *Komentarz...*, LEX.

¹⁹ Szerzej o przyczynach powstania takiej sytuacji procesowej patrz: M. Szeroczyńska, *Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 9, s. 134 i n.

procesowych w postanowieniu z 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11²⁰. Co więcej, w orzeczeniu tym SN poszedł nawet dalej, bo obecność podejrzanego na etapie sądowym potraktował jako konwalidację ewidentnego błędu procesowego prokuratora w postępowaniu przygotowawczym. Przedmiotowa sprawa dotyczyła bowiem podejrzanego, któremu prokurator całkowicie niezasadnie nie ogłosił zarzutów, mimo iż według opinii biegłych mógł on uczestniczyć w czynnościach procesowych. Mimo to SN stwierdził, że co prawda w momencie wpłynięcia wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających sąd mógł rozważyć zwrot sprawy prokuratorowi celem wykonania tej czynności, jednakże jeśli tego nie uczynił, to obecnie brak przesłanek do takiej decyzji, gdyż gwarancje procesowe w postaci prawa do informacji o zarzutach i wiedzy o zebranych dowodach zostały podejrzanemu zapewnione na etapie postępowania sądowego²¹.

Jeśli w powyższej sytuacji SN przyjął za wystarczającą obecność podejrzanego na etapie postępowania sądowego, tym bardziej za akceptowalne należy uznać procedowanie przez sąd z udziałem podejrzanego, któremu nie ogłoszono w postępowaniu przygotowawczym zarzutów, gdyż na wykonanie tej czynności nie zezwolili biegli. Formalnie jednak, jeśli nawet w odniesieniu do takiego podejrzanego sąd podejmie decyzję zgodną z opinią biegłych, którzy uznają obecność podejrzanego na posiedzeniu za niezasadną i nie będzie go wzywał, czy też go nie doprowadzi, postępowanie nie będzie obarczone błędem skutkującym bezwzględną przyczyną odwoławczą z art. 439 § 1 pkt 11 k.p.k., gdyż przepis art. 354 pkt. 2 k.p.k. stanowi wyjątek od gwarancji prawa do udziału w posiedzeniu w imię wyższego dobra – ochrony zdrowia podejrzanego, a decyzja sądu o jego obecności jest decyzją podejmowaną w pełni swobodnie. Decyzję w tym przedmiocie należy jednak ściśle zindywidualizować i stosować jedynie w przypadkach ekstremalnych (np. gdy podejrzany jest w katatonii) oraz weryfikować jej zasadność na każdym terminie posiedzenia.

Należy bowiem mieć na względzie konieczność realizacji standardu międzynarodowego wynikającego z art. 5 ust. 2 oraz art. 6 ust. 1 i 3 pkt c i d Europejskiej Konwencji Praw Człowieka²², zgodnie z którymi każdy ma prawo zostać poinformowanym o przyczynach pozbawienia go wolności i kierowanych

²⁰ Postanowienie SN z 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11, LEX 1212890.

²¹ Odmienne: R. Stefański, *Skuteczność procesowa wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Glosa do wyroku SN z dnia 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 1, s. 116–121.

²² Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności Rady Europy z dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

wobec niego zarzutach, prawo dostępu do sądu, przed którym ma uprawnienie być przesłuchany i bronić się osobiście lub przez obrońcę. Mając na uwadze art. 5 ust. 1 pkt e EKPC oraz orzecznictwo ETPC, nie ulega wątpliwości, iż pobyt w szpitalu psychiatrycznym również jest uznawany za formę pozbawienia wolności, a więc oczywiste jest, że podejrzany niepoczytalny, nawet niezdolny do udziału w czynnościach procesowych, powinien zostać jak najszybciej poinformowany o stawianych mu zarzutach i przyczynach grożącego mu pozbawienia wolności oraz wysłuchany²³. Co prawda także ETPC uznaje, że w nadzwyczajnych przypadkach, gdy osoba jest całkowicie niezdolna do wyrażenia swojego zdania czy zrozumienia postępowania, które jej dotyczy, dopuszczalne jest odstępstwo od prawa do wysłuchania jej, jednakże okoliczność ta powinna być ściśle zbadana przez psychiatrów²⁴. Wynika stąd jednoznacznie, że jeśli podejrzany niepoczytalny nie otrzymał informacji o stawianych mu zarzutach i nie został wysłuchany w ich przedmiocie na etapie postępowania przygotowawczego, wobec niemożności ogłoszenia mu zarzutów z powodu treści opinii psychiatrycznej sporządzonej przed tą czynnością, jego obecność na posiedzeniu w przedmiocie środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym powinna być obligatoryjna²⁵, przynajmniej na pierwszym terminie.

Paradoksalnie przepisy dotyczące posiedzenia w przedmiocie rozpoznania wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających do momentu wydania przez TK orzeczenia w sprawie K 46/15²⁶ dawały podejrzanemu z niepoczytalnością większe gwarancje procesowe niż przepisy dotyczące rozprawy zainicjowanej z tego samego wniosku, mimo iż skierowanie sprawy na rozprawę jest i zawsze było regułą, a na posiedzenie wyjątkiem (art. 354 pkt 2 k.p.k.)²⁷, co potwierdził SN w postanowieniu z 5 stycznia 2001 r., V KKN 490/00²⁸, chociaż orzekając w odmiennym stanie prawnym (gdy skierowanie na posiedzenie zależało od wniosku obrońcy),

²³ M. Szwed, *Przymusowe umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym w świetle współczesnych standardów ochrony praw człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX; analogicznie art. 22 ust. 1 i 2 Rekomendacji REC(2004)10 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie ochrony praw człowieka i godności osób z zaburzeniami psychicznymi z 22 września 2004 r., [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec\(2004\)10%20EM%20E.pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec(2004)10%20EM%20E.pdf) [dostęp: 26.10.2021].

²⁴ Wyrok ETPC z 14 lutego 2021 r., 13469/06, D.D. p. Litwie, HUDOC.

²⁵ M. Szwed, *Przymusowe umieszczenie...*, LEX.

²⁶ Wyrok TK z 19 sierpnia 2020 r., K 46/15, Dz.U. 2020, poz. 1458.

²⁷ K. Eichstaedt, *Środek zabezpieczający...*, s. 83.

²⁸ Postanowienie SN z 5 stycznia 2001 r., V KKN 490/00, LEX 51951.

a także w postanowieniach z 17 marca 2008 r. (V KK 30/08²⁹ i V KK 31/08³⁰) już w obecnym stanie prawnym. Na posiedzeniu bowiem obecność podejrzanego może zostać wyłączona tylko wyjątkowo, podczas gdy na rozprawie w większości wypadków w ogóle nie była ona – do momentu wydania orzeczenia przez TK – wymagana – z wyjątkiem zarzucenia mu zbrodni i to tylko na pierwszym terminie³¹.

Rozbieżność ta wynikała z licznych nowelizacji przepisów k.p.k. dotyczących obecności oskarżonego na rozprawie, które miały bezpośredni wpływ także na przebieg rozprawy z wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających, gdyż zgodnie z art. 380 k.p.k. przepisy dotyczące oskarżonego, a więc także jego obecności na rozprawie i możliwości jej prowadzenia pod jego nieobecność, stosuje się odpowiednio do osoby, której prokurator zarzucił popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i wniósł o umorzenie postępowania oraz o zastosowanie wobec niej środków zabezpieczających.

Zgodnie z art. 374 § 1 k.p.k. w brzmieniu pierwotnym obecność oskarżonego na rozprawie była obowiązkowa, chyba że ustawa stanowiła inaczej. Jednocześnie art. 479 § 1 k.p.k. stanowił, że nieobecność oskarżonego nie tamowała przebiegu rozprawy w postępowaniu uproszczonym. Nie miało to jednak znaczenia dla rozpraw z wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających, gdyż zgodnie z art. 470 pkt 2 k.p.k. postępowania uproszczonego nie stosowało się, m.in. właśnie, jeśli zachodziły wątpliwości co do poczytalności oskarżonego. Czyli według wówczas obowiązujących przepisów obecność niepoczytalnego podejrzanego na każdej rozprawie była obligatoryjna, bez konieczności powielania zapisu o tym obowiązku w art. 354 pkt 2 k.p.k.

Tryb uproszczony został zlikwidowany z dniem 1 lipca 2015 r.³². Tą samą ustawą znówelizowany został art. 374 § 1 k.p.k., zgodnie z którym od tego momentu do chwili obecnej obecność na rozprawie oskarżonego, a tym samym także niepoczytalnego podejrzanego, stała się jego prawem a nie obowiązkiem. Równocześnie wprowadzony został art. 374 § 1a k.p.k. wskazujący na obligatoryjną obecność oskarżonego o zbrodnię na rozprawie, na której otwierany jest

²⁹ Postanowienie SN z 17 marca 2008 r., V KK 30/08, LEX 544709.

³⁰ Postanowienie SN z 17 marca 2008 r., V KK 31/08, LEX 406937.

³¹ P. Zakrzewski, M. Pyrcak, A. Barczak-Opustil, *Procedura orzekania środków zabezpieczających wobec sprawców niepoczytalnych*, [w:] W. Wróbel (red.), *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, LEX.

³² Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013, poz. 1247.

przewód sądowy, przedstawiane zarzuty i przesłuchiwany oskarżony (art. 385 i 386 k.p.k.). Jednocześnie nie został zmodyfikowany art. 354 pkt 2 k.p.k., co doprowadziło do sytuacji, że obecność niepoczytalnego podejrzanego na rozprawie z wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających stała się obowiązkowa wyłącznie w przypadkach, gdy zarzucono mu zbrodnię i to jedynie na rozprawie, na której otwierany jest przewód, podczas gdy pozostała obligatoryjna na wszystkich posiedzeniach w tym przedmiocie i to niezależnie od zarzuconego podejrzanemu czynu³³. Tę absurdalną z punktu widzenia prawa do obrony i do wysłuchania sytuację procesową zmienił dopiero wyrok TK z 19 sierpnia 2020 r., K 46/15.

TK w przedmiotowym wyroku stwierdził, że art. 374 § 1 k.p.k. zdanie pierwsze w związku z art. 380 k.p.k. w związku z art. 354 pkt 2 k.p.k. w zakresie, w jakim nie przewiduje obowiązkowej obecności niepoczytalnego podejrzanego na rozprawie w sprawie z wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 w związku z art. 41 ust. 1 Konstytucji RP³⁴, czyli z prawem do sądu w sytuacji, w której może być orzeczone pozbawienie człowieka wolności.

TK doszedł do wniosku, że samo skuteczne poinformowanie o prawie do udziału w rozprawie osoby niepoczytalnej nie jest wystarczające, gdyż jej dysfunkcje psychiczne rodzą duże prawdopodobieństwo, że nie zrozumie ona faktu zawiadomienia oraz znaczenia swojej obecności na rozprawie, jak również możliwości, jaką ona daje, do bycia wysłuchaną i z tego tylko powodu na rozprawie się nie stawi. Stąd należy zapewnić jej faktyczne w niej uczestnictwo. Za niewystarczający dla respektowania prawa do sądu osoby niepoczytalnej TK uznał obowiązkowy udział obrońcy w rozprawie. Podkreślił, iż zasada dostępu do sprawiedliwej i jawnej procedury, obejmująca prawo do udziału w posiedzeniu i do bycia wysłuchaną, odnosi się bezpośrednio do osoby, o której prawach lub obowiązkach sąd rozstrzyga (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP), a więc sąd, orzekając o środkach zabezpieczających, w tym o przymusowym pobycie podejrzanego w zakładzie psychiatrycznym, powinien wysłuchać go osobiście, a nie tworzyć sobie jego obrazu na podstawie opinii biegłych czy stanowiska obrońcy.

Sformułowanie uzasadnienia tego wyroku nie pozwala jednak kategorycznie rozstrzygnąć, czy TK stoi na stanowisku, że w przypadku opinii biegłych o niezasadności udziału podejrzanego w rozprawie może się ona odbywać bez jego obecności na wzór art. 354 pkt 2 k.p.k. Z jednej strony bowiem TK stwierdził,

³³ J. Konecki, *Niepoczytalny sprawca...*, s. 198.

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm.

iż: „stan zdrowia psychicznego może czynić bezcelowym realizację obowiązku wysłuchania na rozprawie, ale o tym powinni zdecydować sąd albo biegli, jak w wypadku udziału podejrzanego w posiedzeniu”³⁵. Z drugiej natomiast wskazał na możliwość odstąpienia od obecności podejrzanego, jedynie odnosząc się do posiedzenia, („chyba że z uwagi na stan zdrowia tej osoby udział w posiedzeniu byłby bezcelowy lub niewskazany albo osoba ta odmówiłaby udziału w posiedzeniu lub uchylała się od niego, a sąd nie uznałby jej sprowadzenia za konieczne.”) i zauważył brak takiej regulacji odnośnie do rozprawy („Ustawodawca nie zdecydował się jednak na takie rozwiązanie”) oraz niemożność jej rozszerzającej interpretacji („Trybunał wskazywał już w swoim orzecznictwie, że zadanie ustawodawcy powinno polegać na tworzeniu mechanizmów zapobiegających blokowaniu postępowania sądowego wówczas, gdy osoba, której postępowanie dotyczy, podejmuje celowe działania zmierzające do nieuzasadnionego wydłużania postępowania albo nie może w tym postępowaniu wziąć udziału z przyczyn obiektywnych, nie zaś na ograniczaniu katalogu uprawnień proceduralnych w celu maksymalnego przyspieszenia procedur.”).

Wydaje się, że ten ostatni fragment uzasadnienia należy odczytywać jako uznanie, że ponieważ według TK rozstrzygnięcie sprawy dotyczącej zastosowania środka wyłączającego możliwość korzystania z wolności osobistej wymaga obecności oraz wysłuchania osoby niepoczytalnej, o której sytuacji sąd decyduje, udział niepoczytalnego podejrzanego w rozprawie z wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających zawsze musi być obligatoryjny. Natomiast w przypadku, gdyby biegli uznali uczestniczenie w niej podejrzanego za niewskazane albo gdyby uchylał się on od stawiennictwa czy też w inny sposób zakłócał przebieg rozprawy, sąd powinien zastosować odpowiednio ustawowe procedury przewidziane dla sytuacji, gdy nieobecność danej osoby jest usprawiedliwiona albo gdy umyślnie utrudnia ona prowadzenie postępowania, np. przez nieusprawiedliwioną nieobecność. Wynika stąd – choć tego też w uzasadnieniu przedmiotowego wyroku nie precyzuje się – że TK dopuszcza zarówno odroczenie rozprawy przy nieobecności usprawiedliwionej, jak i doprowadzenie na rozprawę podejrzanego niepoczytalnego w przypadku jego nieusprawiedliwionego niestawiennictwa albo odmowy stawiennictwa (art. 377 § 3 k.p.k.). TK dopuszcza nawet wyjątkowo prowadzenie rozprawy

³⁵ Analogicznie twierdzi K. Eichstaedt, według którego zasady obecności podejrzanego na rozprawie zainicjowanej z wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających są takie same jak na posiedzeniu w tym przedmiocie, czyli jeśli według biegłych udział podejrzanego w rozprawie jest niewskazany, sąd nie powinien dążyć do zapewnienia jego obecności, ale poprzestać na odczytaniu jego wyjaśnień złożonych w postępowaniu przygotowawczym, K. Eichstaedt, *Środek zabezpieczający...*, s. 85–86.

pod nieobecność niepoczytalnego podejrzanego, przynajmniej w sytuacjach, gdy ten:

- zawiadomiony o terminie rozprawy oświadcza, że nie weźmie w niej udziału albo uniemożliwia doprowadzenie (art. 377 § 3 k.p.k.);
- pomimo upomnienia przez przewodniczącego zachowuje się nadal w sposób zakłócający porządek rozprawy lub godzący w powagę sądu (art. 375 § 1 k.p.k.);
- oddali się bez zgody sądu z rozprawy (art. 376 § 1 k.p.k.);
- wprowadził się ze swej winy w stan powodujący niezdolność do udziału w rozprawie (art. 377 § 1 k.p.k.);
- bez usprawiedliwienia nie stawił się na kolejnym terminie rozprawy (art. 376 § 2 k.p.k.), o ile oczywiście sąd nie uznał jego obecności za niezbędną.

Jednakże sam fakt wydania przez biegłych opinii o niezasadności udziału podejrzanego w rozprawie wydaje się stanowić dla TK – jako przeszkoda obiektywna i niezawiniona – jedynie podstawę do odroczenia rozprawy, ale nie do jej kontynuowania pod nieobecność podejrzanego.

Bardziej czytelne stanowisko w tym przedmiocie zajął SN w wyroku z 17 marca 2015 r., V KK 337/14³⁶. Wskazał on wyraźnie, że regulacja art. 354 pkt 2 k.p.k. stosuje się wyłącznie do posiedzenia i nie może być rozszerzana na sytuację rozprawy. Co prawda w przedmiotowej sprawie umorzenie z powodu niepoczytalności i zastosowanie środka zabezpieczającego nastąpiło w wyniku uzyskania przez sąd opinii biegłych w tym przedmiocie na etapie postępowania sądowego, a więc sąd rozpatrywał sprawę wobec skierowania aktu oskarżenia i to w dodatku w stanie prawnym wymagającym obligatoryjnego udziału oskarżonego w rozprawie, jednakże nie ma to większego znaczenia dla poprawności analizy SN, iż art. 354 pkt 2 k.p.k. w zakresie, w jakim mówi o posiedzeniu, jako wyjątek w prawie do obrony, w tym w prawie do wysłuchania, nie może być rozszerzająco wykorzystywany dla usprawiedliwienia nieobecności podejrzanego, także jeśli rozprawa toczy się w wyniku złożenia wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających.

Z interpretacją, iż wyjątku z art. 354 pkt 2 k.p.k. nie można rozszerzać na sytuację rozprawy należy się zgodzić, tym bardziej że na rozprawie w przeciwieństwie do posiedzenia prowadzone jest całościowe postępowanie dowodowe, informację co do którego podejrzanego ma prawo mieć przekazaną. Tak więc przyjęcie obowiązkowej obecności podejrzanego na rozprawie z wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających, nawet

³⁶ Wyrok SN z 17 marca 2015 r., V KK 337/14, LEX 1663426.

w przypadku, gdy biegli uznali go za niezdolnego do udziału w czynnościach a jego obecność na rozprawie za niezasadną, jest w pełni zgodne z art. 5 ust. 2 EKPC, nie tylko w zakresie prawa do informacji o zarzutach, w szczególności jeśli nie mogły być one ogłoszone w postępowaniu przygotowawczym, czy prawa do bycia wysłuchanym, ale także prawa do obecności i aktywnego udziału w postępowaniu dowodowym. Oczywiście należy się zgodzić, że obowiązek sądu do zapewnienia obecności na rozprawie nie poczytalnego podejrzanego, który w opinii biegłych jest niezdolny do udziału w czynnościach procesowych, nie wyłącza możliwości korzystania przez sąd z przepisów pozwalających na reakcję na obstrukcję przebiegu rozprawy przez takiego podejrzanego. Faktycznie więc rozprawa może się odbyć pod nieobecność nie poczytalnego podejrzanego, ale jedynie, gdy przyczyni się on – niekoniecznie umyślnie, ale właśnie ze względu na swój stan chorobowy – do uniemożliwienia jej przebiegu (w znaczeniu art. 375 § 1 k.p.k. lub art. 377 § 1 k.p.k.) albo wyraźnie odmówi udziału w niej (w znaczeniu art. 377 § 3 k.p.k. lub art. 376 § 1 k.p.k.). We wszystkich pozostałych przypadkach udział podejrzanego powinien być zapewniony, a w razie jego nieusprawiedliwionej nieobecności wręcz wymuszony przez przymusowe doprowadzenie, w odniesieniu do osoby pobawionej wolności – bez wniosku podejrzanego o doprowadzenie. W szczególności nie można podejrzanemu odmawiać prawa do udziału w rozprawie – niezależnie od brzmienia opinii biegłych psychiatrów – jeśli chce w niej wziąć udział.

Ten ostatni przypadek był przedmiotem orzekania SN w przytoczonej już wcześniej sprawie V KK 337/14. W postępowaniu tym biegli w opinii wprost stwierdzili, że oskarżony ze względu na stan zdrowia nie może brać udziału w rozprawach. Sąd procedował dalej, powiadamiając oskarżonego o terminach rozpraw, a jednocześnie nie dopuszczając go do udziału w nich, o czym go pisemnie uprzedzał przy doręczeniu mu zawiadomień o terminach rozpraw. Stwierdzając bezwzględną przyczynę odwoławczą w postaci nieobecności oskarżonego na rozprawie mimo jej obligatoryjności (wynikającej z ówczesnie obowiązujących przepisów), SN zasugerował, że sąd I instancji mógł w świetle takiej opinii biegłych zawiesić postępowanie. Wskazał również, że sąd nie był związany w tym zakresie opinią biegłych i jeśli zdecydował się kontynuować rozprawę, powinien był dopuścić obecność oskarżonego. Istotne dla wyводу SN było, że przyczyną stwierdzenia przez biegłych niemożności uczestniczenia przez oskarżonego w rozprawie stała się nie tyle jego niezdolność do rozumienia jej przebiegu i ryzyko pogorszenia się jego stanu zdrowia, co obawa przed jego ewentualnym nagannym zachowaniem na sali rozpraw. SN podkreślił, że obawa ta okazała się niezasadna, bo oskarżony uczestniczył

trzykrotnie w rozprawach przed sądem rejonowym oraz sądem okręgowym i z protokołów tych rozpraw nie wynikało, aby tego rodzaju zachowania miały rzeczywiście miejsce, natomiast gdyby miały – sądy dysponowały innymi narzędziami prawnymi, by na takie negatywne zachowania oskarżonego zareagować, w tym nawet usunąć go z sali rozpraw.

W obecnym stanie prawnym sytuacja rozprawy zainicjowanej aktem oskarżenia, w toku której dopiero na etapie sądowym dochodzi do wywołania opinii biegłych psychiatrów i na jej podstawie stwierdzenia niepoczytalności oskarżonego i zasadności zastosowania wobec niego środków zabezpieczających różni się od stanu prawnego obowiązującego w momencie wydawania przez SN powyższego wyroku. Jak wspomniano bowiem wcześniej, zgodnie z art. 374 § 1 k.p.k., udział w rozprawie jest prawem a nie obowiązkiem oskarżonego, z wyjątkiem oskarżenia o zbrodnię. Tym samym obecnie, rozstrzygając w analogicznym stanie faktycznym, podkreślić należałoby, iż niedopuszczenie na rozprawę oskarżonego, który chce w niej uczestniczyć, przede wszystkim właśnie narusza jego prawo do udziału w rozprawie, a tym samym prawo do obrony. Oczywiście ocena wiarygodności składanych przez niego wyjaśnień powinna być przez sąd prowadzona przez pryzmat opinii na temat jego stanu zdrowia psychicznego. Podobnie powinien podchodzić sąd do wniosków i stanowisk takiego oskarżonego, który po to ma obligatoryjnie obrońcę, by go reprezentował, gdy on sam nie jest do tego faktycznie zdolny. Nie zmienia to natomiast faktu, że żadna opinia biegłego nie może przeważać nad wolą oskarżonego uczestniczenia w rozprawie (czy to zainicjowanej na podstawie aktu oskarżenia czy też wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających) i odebrać mu uprawnienia do osobistego wystąpienia przed sądem oraz samodzielnej, nawet nieudolnej, obrony.

W świetle wyroku TK z 19 sierpnia 2020 r. wydaje się, że kwestia obecności na rozprawie oskarżonego, którego niepoczytalność stwierdzono na etapie postępowania sądowego, powinna być obecnie oceniana w zbliżony sposób jak podejrzanego na rozprawie z wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających. Co prawda najczęściej stwierdzenie niepoczytalności na etapie postępowania sądowego jest skutkiem osobistego pojawienia się oskarżonego przed sądem i podania po raz pierwszy w danym postępowaniu informacji wskazujących na konieczność poddania go badaniu przez biegłych psychiatrów. Jednakże, ponieważ takie dane oskarżony podaje przed rozpoczęciem przewodu sądowego, sąd otrzyma opinię o jego niepoczytalności i ewentualnej niezdolności do udziału w czynnościach i niezasadności udziału w postępowaniu przed poinformowaniem go o treści oskarżenia. Mając

więc od początku przewodu sądowego wiedzę, z jakiego rodzaju oskarżonym ma do czynienia i do jakiego orzeczenia może dojść w wyniku danego procesu, sąd powinien go traktować w sposób wskazany przez TK i właśnie ze względu na stan jego zdrowia psychicznego zapewnić mu faktyczny udział w rozprawie, przynajmniej podczas prezentowania zarzutów (oczywiście zawsze obligatoryjnie przy zarzucie zbrodni) – dla zapewnienia mu prawa do informacji o przedmiocie oskarżenia oraz prawa do złożenia wyjaśnień – a także zawsze, gdy wyraża on taką wolę. Brak natomiast podstaw prawnych, by zmuszać go do udziału w kolejnych rozprawach, jeśli takiej woli nie wyraża, choćby przez nieusprawiedliwione niestawiennictwo (art. 376 § 2 k.p.k.), gdyż jego uprawnienia dostępu do sądu zostały już zrealizowane, a jego prawo do obrony wykonuje obrońca, którego obecność jest obligatoryjna.

Warto się natomiast zastanowić, czy sąd nie powinien być zobowiązany do prowadzenia rozprawy od początku i powtórzenia wszystkich czynności dowodowych przeprowadzonych na terminach rozprawach, na których oskarżony się nie stawiał bez usprawiedliwienia albo jeśli czynności dowodowe były prowadzone pod jego usprawiedliwioną nieobecność na podstawie art. 378a § 1 k.p.k., w szczególności jeśli nie został złożony wniosek o uzupełniające przeprowadzenie tych dowodów w trybie art. 378a § 3 k.p.k., jeśli oskarżony pojawił się na kolejnej rozprawie i dopiero wtedy doszło do stwierdzenia jego niepoczytalności, albo jeśli sąd już po rozpoczęciu przewodu i przeprowadzeniu części dowodów nabył wiedzę z innego źródła (np. uzyskał informację, że oskarżony przebywa w szpitalu psychiatrycznym), która skutkowałą powołaniem biegłych psychiatrów i uzyskaniem opinii o niepoczytalności oskarżonego, w tym także opinię zawierającą tezę o niezasadności jego udziału w rozprawie. Takie rozwiązanie wydaje się konieczne (zgodnie z art. 402 § 2 k.p.k. w przypadku przerwy albo art. 404 § 2 zd. 1 k.p.k. w przypadku odroczenia) po to właśnie, by zapewnić oskarżonemu realną obronę – powinno się wtedy zapewnić jego obecność przynajmniej na etapie ponownego otwarcia przewodu i jego wyjaśnień, a wszystkie czynności dowodowe powtórzyć przy obligatoryjnej obecności obrońcy.

Należy również podkreślić, wbrew sugestii SN w sprawie V KK 337/14, że stwierdzenie przez biegłych psychiatrów po wniesieniu aktu oskarżenia, że oskarżony był niepoczytalny w momencie czynu i że istnieją przesłanki zastosowania wobec niego środków zabezpieczających, a jednocześnie, że nie może on brać udziału w postępowaniu sądowym ze względu na obecny stan zdrowia, nie stanowi przesłanki do zawieszenia postępowania przed sądem. Jeśli sąd może zgodnie z art. 354 pkt 2 k.p.k. prowadzić posiedzenie z wniosku

o umorzenie postępowania i orzeczenia środków zabezpieczających z podejrzanym niezdolnym do udziału w czynnościach, to może również rozpoznać taki wniosek na rozprawie, jak również prowadzić rozprawę wszczętą wobec skierowania aktu oskarżenia, gdyż od momentu wpłynięcia tak brzmiącej opinii biegłych postępowanie sądowe staje się faktycznie postępowaniem zmierzającym nie do stwierdzenia winy i ukarania, ale właśnie postępowaniem zmierzającym w kierunku zastosowania środków zabezpieczających, a więc powinno się toczyć nawet z naruszeniem prawa do obrony w ujęciu materialnym³⁷. Stanowisko takie znajduje uznanie w doktrynie. Powszechnie przyjmuje się bowiem, że choroba psychiczna może stanowić podstawę zawieszenia postępowania karnego jedynie, jeśli wystąpiła po popełnieniu przestępstwa, a jeśli istniała w chwili czynu, to jej ekspresja na etapie postępowania sądowego powinna przynajmniej uniemożliwiać dokonanie przez biegłych oceny, czy w chwili czynu wyłączała ona całkowicie poczytalność czy jedynie ograniczała ją w znaczeniu art. 31 § 2 k.k.³⁸. Natomiast w przypadku jednoznacznego stwierdzenia przez biegłych niepoczytalności w chwili czynu oraz niezdolności oskarżonego do brania udziału w czynnościach procesowych, zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, jak i sądowego, brak przeszkód w kontynuowaniu postępowania w kierunku zastosowania środków zabezpieczających³⁹ i to niezależnie, czy rozprawa odbywa się wobec skierowania wniosku o umorzenie sprawy i zastosowanie środków zabezpieczających czy aktu oskarżenia. Gwarantem prawa do obrony podejrzanego pozostaje wtedy obrońca. Odmienna interpretacja prowadziłaby do całkowitej obstrukcji postępowań w przedmiocie środków zabezpieczających wobec podejrzanych/oskarżonych niezdolnych do udziału w czynnościach sądowych. Konieczność oczekiwania z zakończeniem sprawy do ich wyzdrowienia z reguły prowadziłaby bowiem do zaniknięcia przesłanek do stosowania tych środków⁴⁰.

³⁷ S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, LEX.

³⁸ J. Kurdelek, *Choroba psychiczna jako przyczyna zawieszenia postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11–12, s. 169 i n.; S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, LEX.

³⁹ S. Ładoś, S., *Pozycja prawna oskarżonego...*, LEX; J. Kosonoga, *Zawieszenie postępowania...*, LEX; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Volumen, Katowice 2013, s. 509.

⁴⁰ S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, LEX.

3. Postępowanie wykonawcze w przedmiocie przedłużenia albo uchylenia stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym

Przed posiedzeniem w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym sądowi przedkładana jest opinia o stanie zdrowia sprawcy umieszczonego w tym zakładzie oraz o postępach w jego leczeniu lub terapii. Opinię taką kierownik zakładu, w którym wykonuje się ten środek, obowiązany jest z urzędu przesłać sądowi nie rzadziej niż co sześć miesięcy, a jeśli w związku ze zmianą stanu zdrowia sprawcy uzna, że jego dalsze pozostawanie w zakładzie nie jest konieczne – bezzwłocznie (art. 203 § 1 k.k.w.). Niezależnie od tego obowiązku kierownika zakładu sąd może żądać w każdym momencie wydania opinii w tym przedmiocie (art. 203 § 2 k.k.w.). Obie przedmiotowe opinie powinny wskazywać, czy istnieją przesłanki do dalszego stosowania tego środka, a jeśli nie – to czy zasadne jest zastosowanie środków zabezpieczających wolnościowych i jakich. Ponadto z opinii tych powinno wynikać, czy ze względu na stan zdrowia sprawcy jego udział w posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania środka byłby niewskazany (art. 203 § 2a k.k.w.)⁴¹. Posiedzenie w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym nie może być jednak traktowane jedynie jako formalny sposób akceptacji przez sąd brzmienia opinii psychiatrycznych⁴², ale powinno być poświęcone zebraniu całościowego materiału dowodowego pozwalającego sądowi adekwatnie ocenić istnienie albo brak przesłanek do dalszego stosowania tego środka w odniesieniu do konkretnego sprawcy oraz poprawnej weryfikacji też przedłożonych mu opinii⁴³. Mając na uwadze, że chodzi o orzeczenie dotyczące wolności danej osoby, ma ona prawa do wiedzy o nim⁴⁴ i do brania aktywnego udziału w postępowaniu dowodowym, w tym przede wszystkim

⁴¹ K. Postulski, *Kodeks karny...*, LEX.

⁴² Odmienne postanowienie SA w Krakowie z 15 listopada 2012 r., II AKz w 1193/12, LEX 1284942, zgodnie z którym czynności sądu sprowadzają się do oceny opinii o stanie zdrowia internowanego.

⁴³ K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX; K. Postulski, *Kodeks karny...*, LEX; postanowienie SA w Katowicach z 18 kwietnia 2001 r., II AKz 180/01, LEX 49064; wyrok ETPC z 19 października 2017 r., 77850/12, *Nawrot p. Polsce*, HUDOC.

⁴⁴ Uprawnienie to wynika wprost choćby z art. 22 ust. 2 Rekomendacji REC(2004)10 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie ochrony praw człowieka i godności osób z zaburzeniami psychicznymi z 22 września 2004 r., zgodnie z którym osoba z zaburzeniami psychicznymi leczona przymusowo ma prawo do regularnej i adekwatnej informacji o przyczynach przedłużenia jej internacji, [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec\(2004\)10%20EM%20E.pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec(2004)10%20EM%20E.pdf) [dostęp: 26.10.2021].

do bycia wysłuchaną. Trzeba bowiem pamiętać, że do sprawców, którzy dopuścili się czynów zabronionych w stanie niepoczytalności i wobec których z tego powodu wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, stosuje się także na etapie postępowania wykonawczego art. 5 ust. 4 oraz art. 6 ust. 2 pkt c i d EKPC, zgodnie z którymi mają oni prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia legalności dalszego pozbawienia ich wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności stało się niezgodne z prawem, oraz do osobistego występowania przed sądem i wysłuchania⁴⁵. Podstawowym warunkiem niezbędnym do realizacji tych wszystkich uprawnień jest zapewnienie obecności sprawcy, wobec którego wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania tego środka. Analizując zmieniające się przepisy k.k.w., można się jednak przekonać, że warunek ten dla ustawodawcy wcale nie był, ani wbrew pozorom również obecnie, nie jest, taki oczywisty.

Początkowo posiedzenie w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym wymagało jedynie obecności obrońcy osoby, wobec której środek ten był wykonywany. O terminie i przedmiocie posiedzenia zawiadamiało się także prokuratora oraz osobę wykonującą środek zabezpieczający, jednakże ich nieobecność nie wstrzymywała przebiegu posiedzenia (art. 22 § 1 k.k.w. w brzmieniu pierwotnym)⁴⁶.

1 stycznia 2012 r.⁴⁷ treść art. 22 § 1 k.k.w. uległa zmianie. Zgodnie z jego nowym brzmieniem, obowiązującym w tej samej formie do tej pory, prokurator, skazany oraz jego obrońca, sądowy kurator zawodowy i pokrzywdzony mają prawo wziąć udział w posiedzeniu wykonawczym jedynie, jeśli ustawa tak stanowi. Ponieważ posiedzenie w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego nie przewidywało obecności tych osób, odbywało się ono niejawnie, formalnie nawet bez konieczności informowania kogokolwiek o jego terminie⁴⁸.

⁴⁵ M. Szwed, *Przymusowe umieszczenie...*, LEX.

⁴⁶ Co prawda, art. 22 § 1 k.k.w. mówił od zawsze o obowiązku poinformowania o posiedzeniu skazanego i jego obrońcy, a art. 242 § 1 k.k.w. definiował w tamtym okresie pod pojęciem skazanego jedynie dodatkowo osobę, wobec której stosowane było tymczasowe aresztowanie, jednakże komentatorzy już wtedy przyjmowali, że art. 22 § 1 k.k.w. odnosił się także do sprawcy, wobec którego stosowane były środki zabezpieczające, por. Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, LEX.

⁴⁷ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2011 Nr 240, poz. 1431.

⁴⁸ Postanowienie SA w Krakowie z 15 listopada 2012 r., II AKz w 1193/12, LEX 1284942.

Co prawda w postanowieniu z 27 lutego 2013 r., I KZP 27/12⁴⁹ SN wskazał, że odesłanie ujęte w art. 22 § 1 k.k.w. („gdy ustawa tak stanowi”) należy rozumieć szerzej niż tylko odwołanie do przepisów k.k.w. i na tej podstawie uznał, że w zakresie orzekania w postępowaniu wykonawczym o dalszym stosowaniu środka zabezpieczającego odpowiednie zastosowanie powinien mieć art. 339 § 5 k.p.k., zgodnie z którym udział w posiedzeniu w przedmiocie środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym prokuratora i obrońcy jest obligatoryjny. Według SN tylko takie rozumienie przepisów pozwalało bowiem na zachowanie tożsamyh funkcji gwarancyjnych w zakresie orzekania co do określonej w art. 94 § 1 k.k. internacji na kolejnych stadiach postępowania karnego. Stanowisko to SN podtrzymał w postanowieniu z 8 maja 2013 r., V KO 26/13⁵⁰, w którym wskazał dodatkowo, że zawiadomienie stron (a więc także podejrzanego) o posiedzeniu w przedmiocie zastosowania środka zabezpieczającego w postaci zakładu psychiatrycznego obowiązuje także w postępowaniu wykonawczym prowadzonym w trybie określonym w art. 204 § 1 k.k.w.⁵¹, a więc odnosi się również do osoby, wobec której środek zabezpieczający jest wykonywany. Jednakże taka interpretacja powyższych przepisów k.k.w. nie zmieniła oceny co do braku konieczności zapewnienia faktycznego udziału w tym posiedzeniu tej osoby. SN zadowalał się bowiem wypełnieniem samego obowiązku powiadomienia jej o terminie posiedzenia.

Powyższe orzecznictwo zostało częściowo zaaprobowane – choć nie w odniesieniu do osoby, wobec której stosowany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym – przez ustawodawcę nowelizacją, która weszła w życie 1 lipca 2015 r.⁵². Zgodnie z nowym brzmieniem § 2 art. 204 k.k.w. wprowadzono bowiem wprost obligatoryjną obecność na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego w postaci zakładu psychiatrycznego prokuratora i obrońcy, chyba że sąd orzeka zgodnie z wnioskiem skazanego lub na jego korzyść. Jednocześnie tą samą ustawą rozszerzono zawartą w art. 242 § 1 k.k.w. definicję skazanego na osobę, wobec której zastosowano środki zabezpieczające. W związku z powyższym, ponieważ w art. 204 § 2 k.k.w. osoba ta nadal nie została wymieniona jako

⁴⁹ Postanowienie SN z 27 lutego 2013 r., I KZP 27/12, LEX 1282440.

⁵⁰ Postanowienie SN z 8 maja 2013 r., V KO 26/13, LEX 1313143.

⁵¹ Postanowienie SA w Białymstoku z 5 października 2012 r., II AKo 128/12, LEX 1220425; Postanowienie SA w Rzeszowie z 27 marca 2013 r., II AKz 124/13, LEX 1293921; oraz postanowienie SA w Rzeszowie z 27 marca 2013 r II AKz 131/13, LEX 1293922; J. Konecki, *Niepożyczalny sprawca...*, s. 247.

⁵² Ustawa z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2015, poz. 396.

uczestnik posiedzenia, uznano zgodnie z art. 22 § 1 k.k.w., iż odbywa się ono bez jej obecności, a wręcz że nie istnieje wymóg informowania jej o terminie i celu tego posiedzenia⁵³, gdyż jak wynika z art. 22 § 1a k.k.w. skazanego (a więc obecnie już ustawowo też wykonującego środek zabezpieczający) i inne podmioty wymienione w art. 22 § 1 k.k.w., powiadamia się jedynie o terminach posiedzeń, w których mają prawo wziąć udział.

Pominięcie przez ustawodawcę w tamtej nowelizacji obecności osoby internowanej na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego było całkowicie niezrozumiałe, mając na uwadze fakt, że zgodnie z wprowadzonym tą samą ustawą art. 199b § 3 k.k.w. otrzymała ona prawo do wzięcia udziału w posiedzeniu w przedmiocie orzeczenia, zmiany albo uchylecia środka zabezpieczającego.

Sytuacja ta została zmieniona wyrokiem TK z 22 marca 2017 r., SK 13/14⁵⁴. Co prawda Trybunał w przedmiotowej sprawie orzekł odnośnie do stanu prawnego sprzed 1 lipca 2015 r., jednakże w uzasadnieniu odniósł się do zmienionych przepisów, wskazując, iż nie wpłynęły one w zaskarżonym zakresie na sytuację osoby, wobec której stosowany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym.

Wyrokiem tym TK uznał, że art. 204 § 1 i 2 k.k.w. w zakresie, w jakim nie przewiduje prawa do osobistego udziału sprawcy, wobec którego stosowany jest środek zabezpieczający polegający na pobycie w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu sądu w przedmiocie dalszego stosowania tego środka, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 w zw. z art. 41 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a więc ogranicza prawa osoby, wobec której stosowany jest ten środek, do korzystania z rzetelnej procedury sądowej, w tym prawa do udziału w czynnościach i bycia wysłuchanym przez sąd, jak również bezzasadnie narusza zasadę jawności wewnętrznej postępowania. TK wskazał także, że doszło do nieuzasadnionego i dysproporcjonalnego ograniczenia prawa do wolności osobistej skarżącego.

W uzasadnieniu przedmiotowego wyroku TK przypomniał swoje wcześniejsze orzecznictwo, zgodnie z którym do najistotniejszych wymogów rzetelnej i sprawiedliwie ukształtowanej procedury sądowej należą:

- a) nakaz wysłuchania stron;
- b) jawność jako zasada;
- c) konieczność ujawnienia w czytelny sposób motywów rozstrzygnięcia w stopniu umożliwiającym weryfikację sposobu myślenia sądu, a tym samym unikanie dowolności czy wręcz arbitralności sądu;

⁵³ K. Postulski, *Kodeks karny...*, LEX.

⁵⁴ Wyrok TK z 22 marca 2017 r., SK 13/14, Dz.U. 2017, poz. 666.

- d) zapewnienie przewidywalności uczestnikom postępowania przez odpowiednią spójność i wewnętrzną logikę mechanizmów, którym są poddani⁵⁵.

Przy czym jawność postępowania TK definiuje jako dopuszczenie stron do udziału w czynnościach procesowych (tzw. jawność wewnętrzną)⁵⁶. Według Trybunału owa jawność wewnętrzną postępowania sądowego (czyli jawność wobec stron), rozumiana m.in. jako prawo jednostki do wzięcia udziału w postępowaniu, jest wpisana immanentnie w pojęcie fair trial⁵⁷. Co więcej, zasada jawności wewnętrznej postępowania sądowego polega także na umożliwieniu stronom uczestnictwa we wszystkich posiedzeniach sądu, także niebędących rozprawą lub odbywających się przy drzwiach zamkniętych. Obowiązkiem sądu w takiej sytuacji jest w opinii TK zawiadomienie uczestników o tych posiedzeniach i umożliwienie im wstępu na nie⁵⁸. Dodatkowo Trybunał wyraźnie podkreślił, że w każdym wypadku ustawodawca powinien zapewnić jednostce prawo do wysłuchania przez sąd. Musi ona uzyskać w szczególności możliwość przedstawienia swoich racji oraz zgłaszania wniosków dowodowych, stąd prawo strony do osobistego udziału w czynnościach procesowych stanowi istotny element sprawiedliwej procedury sądowej⁵⁹. TK nie miał wątpliwości, że ustawa musi zapewniać warunki podjęcia realnej obrony każdemu, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne – na każdym etapie tego postępowania, czyli także w postępowaniu wykonawczym, a realną obronę może podjąć jedynie osoba fizycznie obecna podczas orzekania w sprawie, która jej dotyczy. Sama obecność obrońcy nie może zostać uznana za wystarczającą dla zagwarantowania realizacji prawa do obrony.

Mając na uwadze powyższe standardy każdego postępowania sądowego, TK stwierdził jednoznacznie, że sprawiedliwe i jawne rozstrzygnięcie w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym wymaga obecności oraz wysłuchania osoby, o której wolności sąd decyduje. Trybunał podkreślił nie tylko gwarancyjne walory obecności sprawcy, wobec którego wykonywany jest środek zabezpieczający, na posiedzeniu w przedmiocie jego dalszego stosowania, ale wskazał również na wartość dowodową służącą wszechstronnemu ustaleniu okoliczności mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy jego wysłuchania przez sąd. Powtórzył wręcz

⁵⁵ Wyrok TK z 25 października 2016 r., SK 71/13, LEX 2139269.

⁵⁶ Wyrok TK z 11 czerwca 2002 r., SK 5/02, LEX 54901.

⁵⁷ Wyrok TK z 6 grudnia 2004 r., SK 29/04, LEX 140349.

⁵⁸ Wyrok TK z 27 października 2015 r., K 5/14, LEX 1821106.

⁵⁹ Wyrok TK z 11 czerwca 2002 r., SK 5/02.

za K. Postulskim, że zapewnienie „skazanemu możliwości wzięcia udziału w posiedzeniu sądu i złożenia wyjaśnień to nie tylko wyraz pełnego upodmiotowienia jego pozycji w postępowaniu wykonawczym, ale też jeden z warunków dokonania przez sąd prawidłowych ustaleń faktycznych, a w efekcie – trafnego rozstrzygnięcia”⁶⁰.

Uznając za niekonstytucyjną regulację stanowiącą jako zasadę brak obecności sprawcy, wobec którego wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu w przedmiocie jego dalszego stosowania TK wskazał, że ustawodawca jest co prawda uprawniony do wprowadzenia ograniczenia tego prawa na wzór art. 354 pkt 2 k.p.k. poprzez wyjątkowe zezwolenie na prowadzenie tego posiedzenia bez udziału osoby poddanej internacji, jeżeli jej stan zdrowia wskazywałby na to, że jej uczestnictwo w przedmiotowym posiedzeniu byłoby nieuzasadnione z perspektywy obowiązku ustalenia przez sąd wszelkich okoliczności sprawy lub szkodliwe ze względu na ryzyko pogorszenia się stanu zdrowia tej osoby, wywołane podjęciem wobec niej czynności o stresogennym charakterze albo jeśli osoba ta odmawiałaby lub uchylała się od udziału w tym posiedzeniu. Jednakże wprowadzenie takich ograniczeń wymagałoby wprost ingerencji ustawodawcy. TK przypomniał bowiem swoje wcześniejsze stanowisko, zgodnie z którym ustawodawca może ograniczyć udział stron w określonych czynnościach procesowych, przy czym ograniczenia prawa do jawnego (w sensie jawności wewnętrznej) rozpoznania sprawy mogą być uznane za dopuszczalne jedynie, o ile są spełnione warunki określone w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a więc muszą być zawarte wprost w ustawie w odniesieniu do danej instytucji i pozostają uzasadnione tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia czy moralności publicznej albo wolności lub praw innych osób, co więcej nie mogą naruszać istoty wolności i praw⁶¹.

Trybunał podkreślił przede wszystkim, że nie jest dopuszczalne przyjęcie przez ustawodawcę jako zasady, że wszystkie osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną są niezdolne do wzięcia udziału w postępowaniu je dotyczącym – wszelkie środki ograniczające prawo do wysłuchania ze względów zdrowotnych powinny mieć charakter zindywidualizowany i pozwalając sądom na uwzględnienie sytuacji konkretnej osoby⁶² oraz muszą służyć dobru

⁶⁰ K. Postulski, *Kodeks karny...*, LEX.

⁶¹ Wyrok TK z 2 października 2006 r., SK 34/06, LEX 210785.

⁶² M. Szwed, *Przymusowe umieszczenie...*, LEX.

ważniejszemu a przynajmniej nie mniejszej wartości niż prawo do obrony, czyli np. zdrowiu osoby internowanej, ale na pewno nie wygodzie sądu.

Po wydaniu przedmiotowego orzeczenia brak więc było podstaw do zastosowania przez sądy bez uprzedniej ingerencji ustawodawcy jakiegokolwiek odstępstwa od wymogu obecności osoby, wobec której stosowany był środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania tego środka, np. poprzez zastosowanie *per analogiam* art. 354 pkt 2 k.p.k. w zakresie, w jakim dopuszcza on nieobecność tej osoby na posiedzeniu w przedmiocie orzeczenia tego środka, jeśli biegli orzekli o niezasadności jej udziału w tym posiedzeniu. Stanowiłoby to bowiem niedopuszczalne rozszerzenie wyjątkowej regulacji ograniczającej prawa konstytucyjne na instytucję, której wprost nie dotyczyła. Tym samym, w wyniku przedmiotowego orzeczenia TK, niepoczytalny sprawca w każdej sytuacji powinien być zostać doprowadzony na posiedzenie w przedmiocie dalszego stosowania wobec niego środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie zamkniętym, niezależnie od opinii biegłych odnoszącej się do jego zdolności i zasadności udziału w tej czynności. Kwestię tę – nie do końca zgodnie z opinią TK – zmieniła nowelizacja k.k.w. z 21 lutego 2019 r.⁶³ wchodząca w życie 26 kwietnia 2019 r., w której do art. 204 k.k.w. dodano § 2a-d.

Zgodnie z nowym art. 204 § 2a k.k.w. osoba przebywająca w zakładzie psychiatrycznym w ramach środka zabezpieczającego ma prawo wziąć udział w posiedzeniu sądu w sprawie dalszego stosowania tego środka, chyba że biegli w swej opinii uznali to za niewskazane. Nawet jednak i w tym ostatnim przypadku bierze ona udział w tym posiedzeniu, jeśli sąd uzna to za konieczne. Takie rozwiązanie na pierwszy rzut oka odpowiada standardowi wypracowanemu przez TK, gdyż jako zasadę ustanawia obecność sprawcy na przedmiotowym posiedzeniu, dopuszczając ustawowo uregulowany wyjątek, analogiczny do art. 354 pkt 2 k.p.k., celem ochrony zdrowia internowanego. Co więcej, zgodnie z wymogiem TK wyjątek ten ma być stosowany w sposób zindywidualizowany, tzn.: każdorazowo ma wynikać wprost z orzeczenia psychiatrów, czemu sąd może się sprzeciwić, przedkładając prawo do obrony internowanego nad ochronę jego zdrowia i zarządzając jego doprowadzenie (wbrew stanowisku ekspertów wyrażonym w orzeczeniu). Nie ulega więc wątpliwości, że przedmiotowa regulacja ograniczająca konstytucyjne prawo dostępu do sądu i bycia przez niego wysłuchanym spełnia wymogi art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, choć wydaje się, że wskazane byłoby określenie w ustawie, przynajmniej ogólnikowo, jakie kryteria

⁶³ Ustawa z dnia 21 lutego 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2019, poz. 679.

powinni uwzględnić biegli, wydając opinię co do niezasadności wzięcia udziału w posiedzeniu przez osobę, wobec której stosuje się środek zabezpieczający⁶⁴.

Jednakże z analizy dalszych przepisów wprowadzonych nowelizacją z 2019 r. wynika, że ustawodawca przeszedł do porządku dziennego nad sformułowanym przez TK wymogiem (tzn. zapewnienia faktycznej obecności sprawcy, wobec którego stosowany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania tego środka) i poprzestał wyłącznie na wprowadzeniu obowiązku powiadomienia sprawcy, wobec którego stosowany jest przedmiotowy środek zabezpieczający, o terminie tego posiedzenia, pozostawiając kwestię zapewnienia w nim udziału aktywnemu działaniu tej osoby. Wynika to z art. 204 § 2b k.k.w., zgodnie z którym, doręczając sprawcy zawiadomienie o terminie posiedzenia w przedmiocie dalszego stosowania środka zabezpieczającego, należy go pouczyć o prawie do złożenia wniosku o doprowadzenie go na to posiedzenie, przy czym wniosek ten powinien być złożony w terminie 7 dni od dnia doręczenia zawiadomienia o terminie posiedzenia, a wniosek złożony po tym terminie podlega rozpoznaniu jedynie, jeżeli nie powoduje to konieczności zmiany terminu tego posiedzenia (art. 204 § 2c k.k.w.).

Mając na uwadze zaburzenia psychiczne, na jakie cierpią sprawcy niepoczytalni, wobec których stosowany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, i często towarzyszącą im nieporadność życiową oraz niezrozumienie dla formalnych wymagań prawnych, przyjęcie takiego rozwiązania stanowi jednoznaczne pozbawienie większości z nich realnych możliwości obecności na posiedzeniu, która dotyczy wszakże wprost ich wolności. Oceny takiej nie zmienia wprowadzenie możliwości złożenia wniosku o doprowadzenie na posiedzenie u kierownika zakładu psychiatrycznego, gdzie sprawca jest umieszczony, który to kierownik ma obowiązek niezwłocznie przekazać taki wniosek do właściwego sądu (art. 204 § 2d k.k.w.). Należy mieć bowiem świadomość, że złożenie wniosku o doprowadzenie wymaga wykonania szeregu czynności poznawczych, jakich osoby, wobec których wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, mogą po prostu nie być w stanie wykonać – czy to z powodu swojej choroby lub niepełnosprawności, czy jako skutek uboczny stosowanego leczenia (np. podawania leków psychotropowych mających wpływ na funkcje poznawcze, motywację, czy wręcz zdolności lokomocyjne lub komunikacyjne). Realnym problemem poznawczym może być dla nich nawet uświadomienie sobie, że otrzymali zawi-

⁶⁴ M. Szwed, *Przymusowe umieszczenie...*, LEX.

domienie o terminie posiedzenia sądowego, zrozumienie jego treści oraz treści pouczenia, a także skutków niepodjęcia żadnych działań, czy nawet banalnie – ustalenie aktualnej daty. Wywołana chorobą lub lekami apatia może przyczynić się do unikania przez nich wysiłku, jakiego wymaga sporządzenie wniosku o doprowadzenie, czy demotywować ich do podejmowania jakichkolwiek działań. Zdawać sobie należy również sprawę, że wśród internowanych mogą być osoby z różnymi niepełnosprawnościami sprzężonymi, utrudniające im wchodzenie w relacje z otoczeniem (np. ze spektrum autyzmu), porozumiewanie się ze światem (np. korzystające ze specjalnych systemów komunikacji, jakimi dany zakład nie musi przecież dysponować), czy po prostu reagujące panicznym lękiem na zmianę sytuacji lub miejsca pobytu, kontakt z osobą trzecią, czy podejmowanie działań ocenianych przez nich jako wywołujące niezadowolenie otoczenia (a żądanie doprowadzenia na posiedzenie mogą uznać za odbierane niechętnie tak przez sąd, jak i przede wszystkim przez pracowników zakładu, w którym przebywają). Co więcej, bardzo często osoby z niepełnosprawnością psychiczną lub intelektualną pozostają niezwykle podatne na sugestię, istnieje więc zawsze ryzyko, że nie złożą przedmiotowego wniosku pod wpływem nawet niewielkiej podpowiedzi ze strony pracowników zakładu, by tego nie robiły albo wręcz zinterpretują w ten sposób nawet obiektywnie przekazaną im informację czy neutralne zachowanie osoby trzeciej. Nigdy więc sąd nie będzie miał gwarancji, że brak wniosku o doprowadzenie na posiedzenie stanowił przejaw świadomej i wolnej woli osoby, której posiedzenie ma dotyczyć. Wręcz przeciwnie, należy raczej domniemywać braku jej zdolności do złożenia świadomego oświadczenia woli w tym przedmiocie.

Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ z 13 grudnia 2006 r.⁶⁵ w art. 13 ust. 1 wymaga, by wszystkie osoby z niepełnosprawnościami, także z niepełnosprawnością psychiczną lub intelektualną, miały zapewniony skuteczny dostęp do sądu, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych w celu ułatwienia im skutecznego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, we wszelkich postępowaniach prawnych na każdym etapie postępowania. Mając to na uwadze, wskazane powinno być obligatoryjne zapewnienie udziału sprawy, wobec którego wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, w każdym terminie posiedzenia w przedmiocie dalszego stosowania tego środka, bez konieczności składania przez niego wniosku o doprowadzenie, przynajmniej w odniesieniu do osób, co do których biegli nie stwierdzą przeciwwskazań. Tylko wtedy bowiem spełnione zostaną

⁶⁵ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku z dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012, poz. 1169.

wymagania TK – zapewnione będą gwarancje procesowe tej osoby, w tym prawa dostępu do sądu i do bycia wysłuchaną, jak również wykorzystane w pełni przez sąd możliwości dowodowe poprzez zapewnienie mu kontaktu z tą osobą. Tylko bowiem możliwość takiego faktycznego kontaktu sądu ze sprawcą, wobec którego wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, wysłuchanie go i możliwość obserwowania jego zachowania pozwoli sądowi na rzetelną ocenę opinii psychiatrów co do zasadności dalszego stosowania tego środka albo jego uchylenia.

Obecnie tak naprawdę żadne argumenty nie mogą przemawiać za niezapewnieniem obecności sprawcy, wobec którego stosowany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania tego środka, gdyż jego udział może być zapewniony w sposób zdalny (art. 374 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w.), bez konieczności jego transportowania poza zakład psychiatryczny. Ta forma komunikacji na odległość pozwala na szybkie zorganizowanie posiedzenia, z jak najmniejszą ingerencją w codzienność tej osoby, a jednocześnie umożliwia jej wyrażenie swojego stanowiska bezpośrednio sądowi, a sądowi daje możliwość jej wysłuchania oraz wizualnego oglądu jej sposobu zachowywania się, nawet w sytuacji, gdy nie jest ona zdolna do aktywnego udziału w czynnościach i racjonalnego wypowiedzenia się w przedmiocie posiedzenia.

4. Wnioski końcowe

Ostatnie lata przyniosły, głównie dzięki orzeczeniom SN i TK, zasadnicze zwiększenie gwarancji prawa niepoczytalnego sprawcy do bycia wysłuchanym przez sąd. Trend ten należy ocenić pozytywnie. Regułą powinna stać się realizacja tego uprawnienia także wobec sprawcy, co do którego biegli orzekli o jego braku zdolności do uczestniczenia w czynnościach, oczywiście pod warunkiem, że nie zakłóca on z przyczyn chorobowych przebiegu rozprawy albo posiedzenia. Fizyczny kontakt z niepoczytalnym sprawcą z pewnością pomaga sądowi prawidłowo oceniać tak opinie biegłych, jak i prawdopodobieństwo popełnienia przez tę osobę kolejnego czynu zabronionego o znacznej szkodliwości społecznej, a tym samym podjąć prawidłową decyzję o zastosowaniu środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym albo odstąpienia od jego stosowania na rzecz środków wolnościowych, a także o jego dalszym stosowaniu lub uchyleniu. Równocześnie obecność ta w pełni zrekompensuje ewentualny brak czynności z tym podejrzanym na etapie po-

stępowania przygotowawczego, jeśli nie mogły one – wobec brzmienia opinii biegłych – być wykonane przez prokuratora albo policję.

Jeśli chodzi o postępowanie wykonawcze trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że to bardziej SN i TK niż ustawodawca dbają o poszanowanie gwarancji procesowych sprawców, wobec których wykonywany jest środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym. Mimo iż ciężące na Polsce zobowiązania międzynarodowe wynikające z art. 5 i art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz art. 13 Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych ONZ wymagają jednoznacznie zapewnienia faktycznego udziału tych osób w posiedzeniach, których przedmiotem jest orzekanie o ich wolności, polski ustawodawca wyraźnie niechętnie przyznaje im to uprawnienie, posuwając się wręcz do manipulacji formą przepisu – głosząc jako zasadę wolną wolę decydowania w tym przedmiocie przez osoby, które z przyczyn chorobowych tą wolną wolą z reguły nie dysponują. Stąd należy stanąć jednoznacznie na stanowisku, że k.k.w. nie wypełnia ani standardu międzynarodowego, ani standardu wymaganego przez TK. Nieobecność internowanego na posiedzeniu w przedmiocie dalszego stosowania wykonywanego wobec niego środka zabezpieczającego powinna być dopuszczalna jedynie w sytuacjach, gdy jednoznacznie i świadomie oznajmi on, że nie chce wziąć w nim udziału oraz gdy swoim zachowaniem (np. agresją fizyczną lub werbalną) uniemożliwia jego przeprowadzenie. We wszystkich pozostałych przypadkach sądy powinny w praktyce zapewniać realną obecność tych osób na takich posiedzeniach, nawet bez ich wniosku o doprowadzenie, wbrew literalnemu brzmieniu art. 204 § 2b i 2c k.k.w., z ewentualnym wyłączeniem osób, co do których psychiatrzy uznali, że ich udział w takim posiedzeniu byłby niezasadny. Nawet jednak w tym ostatnim przypadku sądy powinny oceniać opinię psychiatrów indywidualnie i w przypadku posiadania jakichkolwiek wątpliwości co do stanu zdrowia internowanego zapewniać jego obecność na rozprawie choćby w sposób zdalny. Na pewno nie zaszkodzi to ani szybkości, ani sprawności posiedzenia, zagwarantuje natomiast pełne poszanowanie praw procesowych takiej osoby i da sądowi szersze spektrum wiedzy niezbędne do prawidłowego orzekania.

Bibliografia

Akty prawne

- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności Rady Europy z dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483, ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., – Kodeks karny, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1138, ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2021, poz. 53, ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375, ze zm.
- Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ z dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012, poz. 1169.
- Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013, poz. 1247.
- Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2015, poz. 396.
- Ustawa z dnia 21 lutego 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2019, poz. 679.

Dokumenty oficjalne

- Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. Rec(2004)10 of the Committee of Ministers to member States concerning the protection of the human rights and dignity of persons with mental disorder and its Explanatory Memorandum (Adopted by the Committee of Ministers on 22 September 2004 at the 896th of the Ministers' Deputies) [Rekomendacja REC (2004)10 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie ochrony praw człowieka i godności osób z zaburzeniami psychicznymi z dnia 22 września 2004 r.], [https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec\(2004\)10%20EM%20E.pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/08_Psychiatry_and_human_rights_en/Rec(2004)10%20EM%20E.pdf) [dostęp: 26.10.2021].

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 5 stycznia 2001 r., V KKN 490/00, LEX 51951.
Postanowienie SN z 5 kwietnia 2001 r., IV KKN 652/00, LEX 51426.
Postanowienie SA w Katowicach z 18 kwietnia 2001 r., II AKz 180/01, LEX 49064.
Wyrok TK z 11 czerwca 2002 r., SK 5/02, LEX 54901.
Wyrok TK z 6 grudnia 2004 r., SK 29/04, LEX 140349.
Postanowienie SN z 25 maja 2005 r., III KK 90/05, LEX 151688.
Postanowienie SN z 5 października 2005 r., II KK 139/05, LEX 157553.
Wyrok TK z 2 października 2006 r., SK 34/06, LEX 210785.
Postanowienie SN z marca 2008 r., V KK 30/08, LEX 544709.
Postanowienie SN z 17 marca 2008 r., V KK 31/08, LEX 406937.
Postanowienie SN 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11, LEX 1212890.
Postanowienie SA w Białymstoku z 5 października 2012 r., II AKo 128/12, LEX 1220425.
Postanowienie SA w Krakowie z 15 listopada 2012 r., II AKzw 1193/12, LEX 1284942.
Postanowienie SN z 27 lutego 2013 r., I KZP 27/12, LEX 1282440.
Postanowienie SA w Rzeszowie z 27 marca 2013 r., II AKzw 124/13, LEX 1293921.
Postanowienie SA w Rzeszowie z 27 marca 2013 r., II AKzw 131/13, LEX 1293922.
Postanowienie SN z 8 maja 2013 r., V KO 26/13, LEX 1313143.
Wyrok SN z 17 marca 2015 r., V KK 337/14, LEX 1663426.
Wyrok TK z 27 października 2015 r., K 5/14, LEX 1821106.
Wyrok TK z 25 października 2016 r., SK 71/13, LEX 2139269.
Wyrok TK z 22 marca 2017 r., SK 13/14, Dz.U. 2017, poz. 666.
Wyrok ETPC z 19 października 2017 r., 77850/12, *Nawrot p. Polsce*, HUDOC.
Wyrok TK z 19 sierpnia 2020 r., K 46/15, Dz.U. 2020, poz. 1458.
Postanowienie SN z 15 stycznia 2021 r., II K 317/20, LEX 3112863.
Postanowienie SN z 3 lutego 2021 r., IV K 582/19, LEX 3183273.
Wyrok ETPC z 14 lutego 2021 r., 13469/06, *D.D. p. Litwie*, HUDOC.

Publikacje

- Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX.
Dudka K., (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.

- Eichstaedt K., *Środek zabezpieczający w postaci pobytu w szpitalu psychiatrycznym, wątpliwości związane z orzekaniem*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 12, s. 75–94.
- Hołda Z., Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
- Konecki J., *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego w postępowaniu karnym*, Difin, Warszawa 2015.
- Kosonoga J., *Zawieszenie postępowania karnego zagadnienia węzłowe*, [w:] K. Ślebzak (red.), *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, t. 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 199–234.
- Kurdelek J., *Choroba psychiczna jako przyczyna zawieszenia postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11–12, s. 169–199.
- Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, LEX.
- Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Volumen, Katowice 2013.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, LEX.
- Stefański R., *Skuteczność procesowa wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Glosa do wyroku SN z dnia 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 1, s. 116–121.
- Stefański R., Zabłocki S. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.
- Szeroczyńska M., *Racjonalność ustawodawcy a wyrywkowe zmiany przepisów karnych – wybrane przykłady*, „e-Palestra” 2020, s. 256–269.
- Szeroczyńska M., *Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 9, s. 129–145.
- Szwed M., *Przymusowe umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym w świetle współczesnych standardów ochrony praw człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX.
- Świecki D., (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Zakrzewski P., Pyrcak M., Barczak-Opustil A., *Procedura orzekania środków zabezpieczających wobec sprawców niepoczytalnych*, [w:] W. Wróbel (red.), *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 742–747. LEX.